

Boris A. Novak

DOBROTA PRAVLJIC SVETLANE MAKAROVIC

Prerejeno po spremnem besedilu iz antologije Svetlane Makarovič *Zlata mačja preja*, MKZ 2014.

Svetlana Makarovič je Vélíka Dama sodobne književnosti, kar velja ne le v slovenskih, temveč tudi v širših, mednarodnih okvirih. Je avtorica vrhunskega, izvirnega in izrazno močnega pesniškega opusa, v katerem ni ene same šibke pesmi. Obenem je kompleksna umetniška osebnost, ki se suvereno izraža v različnih umetniških jezikih.

Svetlanine pravljice (npr. *Kosovirja na leteči žlici*, *Pekarna Mišmaš*, *Sapramiška* in mnoge druge) posrečeno kombinirajo tradicionalno pravljíčarstvo in osebno, samosvojo, moderno poetiko. Otroci – in odrasli – obožujejo njene lutkovne igre. Toplina Svetlaninega pisanja za otroke je navidezno nezdržljiva z grozljivim vzdušjem balad, ki jih piše za odrasle, vendar podrobnejši premislek razkrije globoki skupni imenovalec – izražanje bolečine ranljivega posameznika (otroka ali živali) zaradi nasilja institucionalne družbe.

Pravljice Svetlane Makarovič bi lahko analizirali iz različnih zornih kotov. V slovenski literarni kritiki in zgodovini so bile doslej najpogostejše primerjalne analize motivov in likov slovenskih ljudskih pravljíc na eni strani ter avtorskih adaptacij, ki so jih ti doživeli pod inovativnim peresom naše sodobne pravljíčarke.

Zanimivo bi bilo opraviti podrobno raziskavo junakov in junakinj Svetlaninih pravljíc iz zornega kota strukturalne analize, ki jo je na primeru pravljíc inavguriral sopotnik ruskega formalizma Vladimir J. Propp že v dvajsetih letih prejšnjega stoletja in ki se je s časovnim zamikom več desetletij izkazala za nenavadno plodno ne le na ožjem področju razumevanja pravljíc, temveč tudi širše – pri razumevanju funkcij likov v strukturalistični literarni teoriji ter v etnologiji in antropologiji (na Proppa se je močno oprl tudi Claude Lévi-Strauss).

Oglejmo si za primer prvo izmed Proppovih funkcij – *odhod od doma*. Najdemo jo že v znameniti *Sapramiški*, ki se je otrokom priljubila tako v obliki pravljíce kot v obliki lutkovne igre.

Odhod v gozd je po Proppu ena izmed običajnih oblik odhoda pravljíčnih junakov in junakinj od doma, poleg odhoda na delo, na vojno, trgovanje itd. Ob vsej duhoviti toplini prikaza miške naša avtorica mojstrsko, brez velikih besed, s sámo govorico zgodbe, priklíče izhodiščno situacijo pravljíc, ki je obenem izhodiščna situacija odraščanja – odhod iz varnega

doma v neprijazni in grozeči svet, ki ga v *Sapramiški* predstavlja gozd, že od nekdanj simbolični kraj izgubljenosti (npr. *Janko in Metka*) in soočenja z usodnimi nevarnostmi.

V gozdu miška srečuje različna bitja; nekatera med njimi imajo funkcijo *škodljivcev*. Prizor med miško in veverico ustreza šesti Proppovi funkciji, ki jo je ruski teoretik definiral takole: »*Škodljivec poskuša prevarati svojo žrtev, da bi zagospodoval nad njo in njenim premoženjem.*« Zveni strašno, in strašno tudi v resnici je, saj gre za obliko zla, v kateri se močnejši polasča življenjskih možnosti šibkejšega in ga na ta način poskuša uničiti.

Pravljice imajo vselej dvojno dno: ob vsej domišljijski svobodi, ki omogoča živalim, da govorijo, ob vsem humorju, ki poslušalce in bralce sili v glasen smeh, bomo ob prepoznavi za otroke tipičnih situacij (npr. lomljenje prvih zob) spoznali tudi globljo in neprimerno temnejšo zgodbo – zgodbo o odraščanju otroka, njegovem odhodu v okrutno kolesje družbe, kjer ga čakajo številne pasti sebičnih in požrešnih mogočnežev. Na domišljijsko zakrinkan in nevsiljiv način pravljice naučijo otroka, kako naj se upre močnejšim, kako naj se upre zlu.

Neprimerno bolj kot same strukturne funkcije pa je za naš premislek bistvena raven, ki jo je na magistralen in vpliven način analiziral drugi veliki moderni teoretik pravljice – Bruno Bettelheim. Njegova prelomna knjiga *Rabe čudežnega (The Uses of Enchantment)*, ki je izšla v ZDA l. 1976, je dostopna tudi v slovenskem prevodu Jane Unuk (1999); tako kot Proppova *Morfologija pravljice*, ki jo je prevedla Lijana Dejak (2005), je izšla pri založbi Studia humanitatis, v temeljni zbirki humanistične literature zadnjih desetletij na Slovenskem.

Bettelheim je impulze Freudove psihoanalize prenesel na področje otroške psihologije, kar je storil z globokim občutkom za specifično občutljive otroške duše. Ponovno je rehabilitiral ne le pravljico kot »*enkratno umetniško zvrst,*« temveč tudi kot ključno, nezamenljivo vodnico pri bolečem odraščanju otrok in njihovem vključevanju v svet:

»*Pravljичni junak (otrok) lahko najde samega sebe le, če odide v svet. Ko bo to storil, bo našel drugega človeka, s katerim bo lahko živel dolgo in srečno, se pravi, ne da bi moral še kdaj občutiti tesnobo pred ločitvijo. Pravljica je usmerjena v prihodnost in otroka – na način, ki je dostopen tako zavestnemu kot nezavednemu delu njegove duševnosti – napeljuje k temu, da se odpove svojim željam po otroški odvisnosti in zaživi samostojno življenje, ki mu bo prinašalo več zadovoljstva.*

Danes otroci ne odraščajo več v varnem zavetju razširjene družine ali tesno povezane skupnosti. Zato je danes še bolj kot v času, ko so pravljice nastajale, pomembno, da otroka oskrbimo s podobami junakov, ki se morajo sami samcati podati v svet in si v njem najti zatočišče, ker z veliko notranjo gotovostjo stopajo po pravi poti.«

Užitek, ki ga otroci občutijo ob branju in poslušanju pravljic, torej ni zgolj užitek ob igri in svobodi domišljije (čeprav je tudi to), temveč je globoka psihična potreba odraščajočih po domišljijah, ki jim na zakrinkan način kažejo ustroj človeške družbe, ter zgodbah, ki jim na igriv način prikazujejo, kako se soočiti z izzivi, razrešiti probleme in premagati nevarnosti. Z drugimi besedami: pravljice so na svetu zato, da otroci na sebi lasten način, znotraj svojega doživljajskega obzorja razumejo, kaj je dobro in kaj je zlo. Bettelheimova razlaga nam med drugim ponuja tudi odgovor na vprašanje, ki smo si ga zastavili ob navidezno paradoksalni dvojnosti ustvarjalne osebnosti Svetlane Makarovič: kako je mogoče, da avtorica najbolj krvavih balad slovenske poezije v isti sapi piše tako duhovite, domišljijsko bogate in čustveno tople pravljice?

Naj se pri odgovoru na to vprašanje prav tako zatečemo k Bettelheimu, tokrat k njegovi knjigi *The Informed Heart*, prvič objavljeni l. 1960. Poleg *Rab čudežnega gre* za najbolj odmevno delo tega avtorja, ki pa pri nas doslej žal ni bilo deležno pozornosti. Naslov ni zahteven, je pa v slovenščino težko prevedljiv: za silo ga bomo poslovenili kot *Poučeno srce*. O čem in v čem je bilo srce Bruna Bettelheima »poučeno«? O in v največjem zlu 20. stoletja – holokavstu, uničenju šestih milijonov Judov in mnogih drugih nedolžnih ljudi, tudi starcev, žensk in otrok, v nacističnih koncentracijskih taboriščih med drugo svetovno vojno. Bruno Bettelheim je kot Jud to zlo izkusil tudi sam v taboriščih Dachau in Buchenwald.

Prav od zla prizadejano in v bolečini »poučeno srce« je edino, ki zna pisati prave pravljice za otroke. Se pravi tiste pravljice, ki otroku skozi govorico domišljijah zgodb in podob kažejo njegovo lastno usodo. Ki ga soočajo z njegovim lastnim položajem v svetu in potjo skozi življenje, ki ga čaka.

Čeprav bogata bera Svetlaninih pravljic ter lutkovnih in radijskih iger premore širok register vzorcev, prevladuje orisani vzorec šibkega, prestrašenega malčka, ki se sooča s težavami in nevarnostmi na poti v odrasli svet. To je torej temeljni model pravljic, ki jih je Svetlani Makarovič narekovalo njeno »poučeno srce«. Pogosto nagajivi in navihani značaji teh malih junakov in junakinj ne razveljavljajo tega modela, temveč mu podeljujejo življenjsko prepričljivost in očarljivost.

V tej luči je treba razumeti tudi naslov pričujočega članka. Izraz *dobrota pravljic* ne pomeni, da je za pravljice značilen in nujen moralistično dvignjeni prst – ravno obratno: naša avtorica z najglobljim gnevom obsoja moraliziranje kot obliko zla. Da pravljice ne moralizirajo, je v našem prostoru najbolj prepričljivo argumentirala Alenka Goljevšček v knjigi *Pravljice, kaj ste?* (1991).

V čem je torej *dobrota pravljic*? Kot natančno in zgledno kažejo pravljice Svetlane Makarovič, je dobrota ravno v darovanju pravljice, v velikodušnosti »poučenega srca«, ki kljub svoji bolečini ali pa morda ravno zaradi te bolečine pripoveduje zgodbe, da bi krhkim in ranljivim otrokom pokazala pot skozi življenje.

Morda je to tudi razlog, zakaj nekateri odrasli tako radi berejo pravljice. Še posebej pravljice bratov Grimm, Hansa Christiana Andersena ali Svetlane Makarovič. S svojim »poučenim srcem« jih berejo na dvojni način, v dvojni optiki: skozi skrb odraslih za srečno otroštvo in srečno življenje otrok odseva tudi spomin na lastno otroštvo.

Tudi sam rad berem Svetlanine pravljice. Če naj bom čisto iskren, tudi zato, ker imam občutek, da kljub svojim letom še zmeraj nisem povsem odrasel. Da ne obvladam te pošastne človeške družbe. Da se pogosto počutim osamljenega in ranjenega. Svetlanine pravljice mi pomagajo, da se bolje znajdem v svetu, v katerem se sicer čutim izgubljenega. Da se nasmejem samemu sebi in mi smeh da korajžo. Da se razjezim na hudobijo in mi jeza pokaže, kaj je prav in kaj je narobe. Da me lepota gane. Da se zganem in da grem na pot.

Hvala, sestra!